

Kronik Bir Sosyal Sorun: Engellilere Yönelik Ayrımcılık

Zehra **Erol-Karaca**¹

Dilek **Nam**²

Makale Türü: Derleme

Geliş Tarihi / Submitted: 22.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 14.04.2021

Yayın Tarihi / Online Publication: 31.05.2021

Özet: Ayrımcılık sosyal bir sorun olarak engellilerin topluma tam katılımının ve bağımsız yaşam amacının önünde en önemli bariyer niteliğindedir. Ayrımcı davranışlar ve uygulamalar ile engelliler eğitime, istihdama, boş zaman aktivitelerine ve toplumun tüm sistemlerine katılımında güçlükler yaşamaktadır. Özellikle salgın hastalıklar gibi olağanüstü durumlarda engellilerin toplumun diğer kesimlerine göre ayrımcılık ile karşılaşma riskleri daha fazladır. Bu durumlarda engelliler en fazla sağlık, eğitim hizmetlerine, bilgiye erişim konusunda ayrımcılıkla yüzleşmektedir. Ayrımcılığın bilişsel boyutunu oluşturan önyargılar düşünüldüğünde engellileri içeren bir toplum yapısının oluşturulması uzun zaman alacaktır. Ayrımcılık engellilerin haklarını tanımlayan ulusal mevzuatların ve uluslararası sözleşmelerin engellilere yönelik sosyal içerme politikalarının ve ulusal düzeyde sosyal politikaların etkinliğini belirlemektedir. Bu nedenle ayrımcılığın bilişsel boyu-

1. Dr. Öğretim Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Ardeşen Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, zehra.erol@erdogan.edu.tr

2. Dr. Öğretim Görevlisi, Sakarya Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi, dnam@sakarya.edu.tr

tunun anlaşılmasının ve engellilere yönelik sosyal bir sorun olarak değerlendirilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada ayrımcılığın bilişsel boyutunu oluşturan önyargılar ve sosyal bir sorun olarak engellilere yönelik ayrımcılık literatürel olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma ile engellilerin topluma katılamamalarının nedeni olarak baskın kültüre göre şekillenen toplumsal yapı ve bu toplumsal yapının neden olduğu ayrımcılık gerçeği bir kez daha vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Engelli, Ayrımcılık, Önyargı, Sosyal Sorun, Sosyal Politika.

1. Giriş

Türkiye, 8.5 milyon engelli nüfusa sahiptir. Bu rakam fiziksel (ortopedik, duyma ve görme bozuklukları), zihinsel, kronik mental hastalıkları ve düzensizlikleri olan engellileri kapsamaktadır (<https://www.avrupa.info.tr>). Engelliler doğum öncesi nedenlerle bir engelli olarak doğarlar ya da doğum ve doğum sonrası nedenlerle istemsiz olarak engelli olurlar (Pfeiffer, 2001: 35-36). Tüm bu nedenlere bağlı olarak engelli popülasyonu hızla artmaktadır. Bu bağlamda engellilerin artık toplumlarda fark edilebilir bir popülasyona sahip olduğu belirtilebilir.

5378 Sayılı Kanun'da engelli “fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duysal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” (Madde 3) (Engelliler Hakkında Kanun, 2005) olarak tanımlanmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre engellilik, bir kimsenin bazı temel yaşam fonksiyonlarında (örneğin yürümek, görmek, hatırlamak vb.) bozulmaya ve bu bozulma ile çevre arasındaki etkileşime dayanmaktadır (International Labour Organization [ILO], 2016:9). Bu bağlamda belirtilebilir ki engelliler benzer yaşamsal sorunları olan sosyal bir grup ve engellilik sosyal bir olgu olarak değerlendirilmelidir (Çitil ve Üçüncü, 2018:234). Engelliler engelli literatüründe, ulusal ve uluslararası sözleşmelerinde dezavantajlı grup, kırılğan nüfus grubu ve özel gereksinimleri olan gruplar arasında

tanımlanmaktadır. Toplumun diğer nüfus gruplarına göre ayrımcılık sosyal riskine en fazla kırılgan nüfus grupları maruz kalmaktadır.

Günümüzde insan hakları ve sosyal engellilik modellerini benimseyen ulusal ve uluslararası hukuk mevzuatlarında ve uluslararası sözleşmelerde ayrımcılık ve ayrımcılık yasağı tanımlanmıştır. Bu yasalara ve tarihsel süreçte engellilere yönelik değişen yaklaşımlara rağmen ayrımcılık engelliler için tüm dünya toplumlarında gözlemlenmektedir.

Öncelikle engelli için toplum tarafından oluşturulan sayısız bariyerler (Quinn, 1998) söz konusudur. Bu bariyerler nedeniyle, kişi topluma katılmak ve işini yapmak üzere daha fazla engelli, daha fazla dezavantajlı olmaktadır (ILO, 2016:9). Ayrımcılık engelliliği görünür kılan ve artıran toplum tarafından oluşturulan bariyerlere bir örnek oluşturmaktadır (Manago, Davis ve Goar, 2017). Örneğin Li ve Moore (1998) engelliliğin kabulü ile psikososyal faktörler arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında engellilere yönelik algılanan sosyal ayrımcılığın engelliliğin kabulü üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca belirtilmelidir ki önyargılarla beslenen ve davranış olarak somutlaşan ayrımcılık engellilerin sosyalizasyon sürecini aksatmakta ve hatta durdurmaktadır.

Engelliler toplumlarda ayrımcılığa ve ayrımcı uygulamalara istihdamda (işyerinde ve iş arama sürecinde), kamu hizmetlerinde (eğitim ile ilgili olarak; sağlık hizmetlerine erişim, ulaşım hizmetlerini kullanma ve diğer kamu hizmetlerine erişim) ve özel hizmetlerde (mağazalarda / restoranlarda; bankalar, sigorta şirketleri ve diğer finansal kurumları kullanılırken; konut veya konaklama ararken) maruz kalmaktadır (Banks, Grotti, Fahey and Watson, 2018: 63). Salgın hastalıklar gibi durumlar ise engellilerin toplumda yüzleştikleri ayrımcılığı daha da görünür kılmaktadır. Örneğin günümüz dünya toplumlarının karşı karşıya kaldığı Covid-19 salgınının etkileri ve sonuçları tüm toplumu etkilerken engelliler gibi toplumun en kırılgan nüfus grupları için bu sonuçlar daha da keskin olmaktadır. Engelliler COVID 19 salgını ile

beraber küresel boyutta farklı ayrımcılık türleri ile (sağlık hizmetlerine erişim, bilgiye ulaşma konusunda yaşanan sıkıntılar ve hijyen malzemelerine erişim) yüz yüze gelmiştir (<https://www.unicef.org>).

Tarihsel geçmişten günümüze dünya toplumlarında engelliler ayrımcılık ile yüzleşmeye devam etmektedir. Bu nedenle engellilere yönelik ayrımcılık dünya toplumlarında sosyal bir sorun olarak güncelliğini sürdürmektedir. Ayrımcılık ve ayrımcı uygulamalar ve bununla ilişkili dezavantajlar engellilerin bağımsız yaşama amaçlarını gerçekleştirmelerini güçleştirirken hükümetlerin dezavantajlı gruplara yönelik sosyal içerme politikalarının etkinliğini de sınırlamaktadır. Bu çalışmada ayrımcılığın anlaşılması için bilişsel boyutunu oluşturan önyargıların ve engellilere yönelik ayrımcılığın sosyal bir sorun olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

2. Ayrımcılık Kavram Tanımlaması ve Bilişsel Boyutunu Oluşturan Önyargılar

Ayrımcılık toplumlarda belli bir güce sahip olanlar tarafından engellilik, cinsiyet, yaş, inanç, etnik köken, eğitim, sosyal sınıf, siyasi düşünce temelinde gerçekleşmektedir (Bhugra, 2016: 336). Ayrımcılık bir grubun üyelerine yalnız bu gruba üye oldukları için haksız bir şekilde olumsuz ya da zarar verici eylemler sergilemektir (Aronson, Wilson and Akert, 2012: 757). Siyah ve beyaz, genç ve yaşlı veya engelli ve engelsiz insanlar gibi, örneğin erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıkları tanımlamakta doğal olarak yanlış bir şey yoktur. Fark, insanlığı farklı ve ilginç kılan şeydir (Cameron, 2014: 44). Ancak ayrımcılığın temel nedeni farklı özelliklere sahip olan grupların sosyal hiyerarşi içinde dezavantajlı olarak konumlandırılmalarıdır (Göregenli, 2012: 21). Engellilerin yaşamları bağlamında ayrımcılık ise bir grubun diğerinden ayrıcalıklı hale getirilmesi durumunda ve insanlara eşit olmayan ve haksız bir şekilde davranılması için bir zemin oluşturduğunda bir problem haline gelir (Cameron, 2014: 44). Ayrımcılık farklılıklara yönelik algılar, bazı özelliklerin diğerlerinden üstün olduğuna iliş-

kin inançlar, otoritenin ‘farka’ ve ‘farklı olana’ yönelik yaklaşımları ve çoğunluğa ait olmayana yönelik ayrımcı ideolojik söylemsel yapı ile yaygınlaşmaktadır (Göregenli, 2012: 21).

Ayrımcılık tarafsız görünmektedir, ancak dezavantajlı hedef gruplarının veya avantaj sağlayan çoğunluk gruplarının etkisine sahiptir (Ormerod, 2008:1631). Ayrımcılık, bir gruba veya grubun üyelerine karşı yönlendirilen önyargılara dayanır (Göregenli, 2012). Önyargılar ise ayrımcılığın temelini oluşturmaktadır (Erdem, 2020: 14) ve sosyal kategorileştirmenin bir sonucudur (Stangor, 2009). Önyargılar ve ayrımcılık bir guruba yönelik negatif değerlendirmeleri içerir. Bir grup ve o grubun üyeleri hakkında olumsuz yargılar içeren bir peşin hükümdür (Myers, 2015: 308). Önyargılar ve dolayısıyla ayrımcılık, küçümseme, hoşlanmama, uzak durma ve nefret etmeyi de içeren olumsuz duyguları kapsayan tutumlara neden olur (Göregenli, 2012: 21). Bir gruptan sadece hoşlanmamak bile acımasız bir hal alıp aşırı nefrete işkence, cinayet hatta soykırıma bile dönüşebilir. Her önyargı cinayet ve soykırımla sonuçlanmasa bile kurbanlarına daha az dramatik şekillerde de olsa acı çektirir (Aronson ve diğerleri, 2012: 747-748). Diğer bir ifade ile önyargılar diğerlerine yönelik olumsuz davranışa yol açtığı zaman bu davranış ayrımcılık olarak adlandırılır (Stangor, 2009).

İnsanlar genellikle önyargılı tutumlara sahip olmakla kalamazlar bunları eyleme dökerler (Aronson ve diğerleri, 2012: 750). Allport (1954) “Önyargının Doğasında” (The Nature of Prejudice) adlı kitabında önyargıyı hatalı ve esnek olmayan genellemelere dayanan bir antipati olarak açıklamıştır. Bu hissedilebilir veya ifade edilebilir. Bir gruba bir bütün olarak veya bir bireye, o grubun bir üyesi olduğu için yönlendirilebilir (aktaran Dovidio ve diğerleri, 2010: 6). Önyargılar, hedef grubundaki insanları, bireysel varoluşları ile değil, grup aidiyetlerinden hareketle değerlendirir (Göregenli, 2012: 21). Önyargının hedefi olan bireyin kendine özgü ayrımcı özellikleri ya da davranışları ya fark edilemez ya da göz ardı edilir (Aronson ve diğerleri, 2012: 751). Böylece ayrımcılık gruplar arası ilişkiler bağlamında, aşağılayıcı bir

anlam taşır. Sosyal nesnelere arasında sadece ayırım yapmaktan daha fazlasını ifade eder, ancak aynı zamanda grup üyeliğinden dolayı bireylerin uygunsuz ve potansiyel olarak haksız muamelelerine de işaret eder. Ayrımcılık, benzer bir durumda bir grubun, bir üyesine karşı aktif olarak olumsuz davranışlar veya bir kişiye ilgili grubun üyesi olduğu için daha az olumlu tepkiler içerebilir (Dovidio ve diğerleri, 2010: 7). Böylece önyargılar sonucunda oluşan ayrımcı davranışlar tek tek kişilere yöneltilmiş olsa da kişiler bu davranışlara ait oldukları grubun özellikleri nedeniyle maruz kalmaktadırlar (Göregenli, 2012: 21).

Çoğu araştırmacı önyargıyı olumsuz bir tutum (yani bir antipati) olarak tanımlamaya devam etmiştir. Mevcut önyargılar her zaman hedef grup hakkında yalnızca kolayca tanımlanabilir bir olumsuz görüş içermemekte, aynı zamanda daha ince, ama koruyucu ve aynı zamanda “olumlu” görüşleri de içerebilir (Dovidio ve diğerleri, 2010: 6). Bu bağlamda belirtilebilir ki önyargılı tutumlar nedeniyle, kayırmacılık yapılabileceği gibi, önyargının nesnesi olan birey ya da gruplara ayrımcı davranışlarda da bulunulabilmektedir (Mamatoğlu ve Tasa, 2018: 4). Ancak ayrımcılık literatüründe ‘olumlu’ önyargıdan söz edilmez (Göregenli, 2012: 21) ve önyargının neredeyse tüm kullanımları olumsuz anlamlara işaret etmektedir ve başkalarına yönelik olumsuz tutumları anlatmak için kullanılır (Myers, 2015: 308).

Yalnızca sosyal veya ekonomik güce sahip olanlar, sosyal olarak baskın olan gruplar, bireylerin veya insan gruplarının sosyal, ekonomik veya politik kaynaklara erişimini önleyecek şekilde aktif olarak ayrımcılık yapabilme yeteneğine sahiptir (Jong, 2008: 244). Sosyal ve ekonomik üstünlüğünden nemalanan bir grup çoğunlukla ayrıcalıklı konumunu meşrulaştırmak için önyargılı inançları kullanacaktır (Myers, 2015: 324). Ayrımcılık bir yanda gruplar arasında ayrımcı sonuçların bir kaynağı (Nielsen ve Nelson, 2005: 7) olarak tanımlanırken diğer yanda bireyler arasında hastalık, engellilik, din, cinsiyet, yaş, diğer çeşitli ölçütler temelinde devam eden eşitsizlik olarak tanımlanmaktadır (Bhugra, 2016). Bu eşitsizliğin birçok yönü doğasın-

da yapısaldir ve gruplar arasındaki hiyerarşik ilişkilerden ve tarihsel dezavantajlardan kaynaklanmaktadır (Nielsen ve Nelson, 2005: 7). Bireyler farkında olmadan edindiği ve bazen de hiçbir zaman fark edemediği önyargılarıyla, ayrımcılığı fark etmeksizin düşünsel olarak benimsemeye yatkındır. Ayrımcılık bu bireylerin tutumlarında ve davranışlarında kalıcı olarak görülebilmektedir (Erdem, 2020: 14). Örneğin önyargılı bir kişi kendinden farklı olanların cahil ve tehlikeli olduğuna inanarak onları sevmeyebilir ve sonuçta onlara ayrımcı bir biçimde davranabilir. Hedefi dezavantajlı tutmaya hizmet eden bir hor görme hissi içerebilir. Bu nedenle birçok tutum gibi önyargıda karmaşıktır (Myers, 2015: 309; Aronson ve diğerleri, 2012: 750).

Ayrımcılık kurumsal ve bireysel olmak üzere iki düzeyde gerçekleşir (Jong, 2008: 244). Sosyal kurumlar (okullar, hükümet, medya) açık politikalarla ya da pasif bir biçimde önyargıyı güçlendirebilir. Siyasi liderler hâkim tutumları hem yansıtabilir hem pekiştirebilir (Myers, 2015: 322). Kurumsal düzeyde, ayrımcı uygulamalar toplumun sosyal yapılarına gömülü iken, bireysel düzeyde ayrımcılık bireyler veya gruplar arasındaki doğrudan etkileşimler sırasında gerçekleşir. Açık, kasıtlı ve doğrudan olma eğiliminde olan bireysel ayrımcılığın aksine, kurumsal ayrımcılık çoğu zaman gizlidir ve tespit edilmesi güçtür (Jong, 2008: 244). Kurumsallaşmış ayrımcılık daha fazla yabancılaşmaya ve eşitsizliğin artmasına yol açmaktadır (Bhugra, 2016). Örneğin okullarda standardize edilmiş testler, bazı dezavantajlı grupların akademik ortamlarda başarılı olmalarını engelleyebilir. İlgili yönetim önyargıya dayalı sına standartları oluşturmuş olsa da, uygulamada bu standartlar bu gruplar üzerinde olumsuz bir etkiye sebep olma eğilimindedir. Ayrıca, kurumsal ayrımcılık çoğu zaman belirli dezavantajlı gruplar üzerinde nesiller boyunca ya da döngüsel bir etkiye sahiptir ve bu nedenle sonuçları, bireysel ayrımcılığa maruz kalanlardan daha fazla olmasa da şiddetlidir (Jong, 2008: 244). Ayrıca ayrımcılığın sistemde yer alması durumunda ayrımcılık yaygın ve müdahaleci olabilir ve dezavantajlı gurupların po-

tansiyellerini ortaya koymalarını ve kullanmalarını engelleyebilir (Bhugra, 2016). Kurumsal ayrımcılık, resmi yasalar ve politikalarla ilişkilidir. İnsanlar genellikle kurumsal ayrımcılığın varlığını tanımazlar çünkü yasalar (genellikle haklı ve ahlaki olduğu varsayılıyor) ve uzun süredir devam eden veya törenselleştirilmiş uygulamalar “normal” görünmektedir (Dovidio ve diğerleri, 2010: 10).

Bireysel düzeyde ayrımcılığı besleyen önyargılar sosyalleşme süreçleriyle ebeveynlerden edinilebilirken sosyal kurumlarının da önyargıyı destekleme ve sürdürme fonksiyonu olabilir (Myers, 2015: 319). Bu durumda karşımıza kültür gerçeği çıkmaktadır. Kültür (anne, baba, topluluk ve medya) bize kasıtlı ve kasıtsız olarak farklı insanlara olumsuz nitelikler atfetmeyi öğretiyor da olabilir (Aronson ve diğerleri, 2012: 760). Bu bağlamda belirtilebilir ki ailelerimiz ve kültürlerimiz her türlü bilgiyi bize aktarmaktadır (Myers, 2015: 318-324). Bu aktarılan bilgilere örnek olarak toplumda engellilerin acınacak, bakıma muhtaç ya da uzak durulması gereken kişiler olarak görülmesi gösterilebilir.

3. Sosyal Bir Sorun Olarak Engellilere Yönelik Ayrımcılık

Günümüz toplumlarında ayrımcılık engelli bireylerin hayatlarının gündelik yüzüdür (Sherry, 2014: 15; Murphy, 2005; Manago ve diğerleri, 2017). Birçok engelli için, yaşadıkları temel dezavantaj, bedenlerinden kaynaklı değildir; fiziksel yapıların, kurumsal normların ve sosyal tutumların onları nasıl dışladığı ve/veya aşağıladığı konusunda dünyadaki istenmeyen kabullerden kaynaklanmaktadır (Goering, 2015: 134). Sosyal modele göre engellilik bireylerin zihinsel, fiziksel ve işlevsel bozukluğundan değil özel ihtiyaçlarını ve farklılıklarını karşılamayan ve bunlarla uyum göstermeyen fiziksel çevre ve sosyal davranışlardan kaynaklanmaktadır (Walsh, Stephens ve Moore, 2000: 219). Sosyal modele göre engellilere yönelik ayrımcılık engelliliğin toplumda genellikle bir bireysel trajedi ve patoloji olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Engellilik paradigmasının bu versiyonuna gö-

re, engelli insanları toplum, siyaset ve ekonomide dezavantajlı kılan toplumun yapıları, özellikle endüstriyel üretim araçlarıdır. Engellilerin karşılaştığı sorunları çözmek için toplumun kökten yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Sadece kişi hakikatin farkına vardığında, engelliliğin deneyimi ve gerçekliği anlaşılabilir. Ancak o zaman incelenebilecek kadar net görülebilir (Pfeiffer, 2001: 34). Ayrımcılık engelliler için gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde toplumda ve tüm sistemlerinde örtük ya da görünür bir şekilde gözlemlenmektedir.

Engelli ayrımcılığı terimi ABD’de ve İngiltere’de 1960’lar ve 1970’lerde sivil haklar hareketleri ile gelişmiştir, ancak dünya genelinde ve tarih boyunca engelli insanlara yönelik önyargı ve ayrımcılık gözlemlenmiştir (Levi, 2006: 2). Engellilerin engelli olmayanlarla eşit olduğu yönündeki mutabakat Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin 2006 yılında kabul edilmesiyle sağlanmıştır (Gül, 2012: 121-122). Geniş kapsamda tüm ayrımcılıkla mücadele kanunları geçmişteki ayrımcılığın etkileri ile baş etmeyi, olabilecek ayrımcılığı engellemeyi amaçlamaktadır (Smith, 2011). Bu nedenle ayrımcılık bariyerinin ortadan kaldırılması durumunda kişinin vücut, işlev ve yapısındaki bozulmanın etkisi minimum olacak veya hiç olmayacaktır (ILO, 2016: 9).

Uluslararası sözleşmelerde ve belgelerde, ulusal yasalarda ayrımcılık kavram ve yasağı tanımlanmıştır. 5378 Sayılı Kanun’un 3ncü maddesinde engelliliğe dayalı ayrımcılık *“siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı”* (Engelliler Hakkında Kanun, 2005) ifade etmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve insan haklarını destekleyen ve koruyan diğer Avrupa Konseyi standartları Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi’nin pratikte uygulanmasını amaçlamaktadır. Bu doğrultuda 2017-2023 Avrupa Konseyi Engelli Stratejisi’nde hak temelli beş alan belir-

tilmiştir. Bu alanlar arasında ayrımcılık yapmama ilkesi yer almaktadır (Council of Europe, 2017: 11). Ayrıca 5378 Sayılı Kanun'un 4ncü maddesinde ayrımcılık yasağı tanımlanmıştır. İlgili maddeye göre doğrudan ve dolaylı ayrımcılığı kapsayan engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılık yasaktır. Doğrudan ayrımcılık “*Engelliliğe dayalı ayrımcılık temeline dayanan ve engellinin hak ve özgürlüklerden karşılaştırılabilir durumdakilere kıyasla eşit şekilde yararlanmasını engelleyen, kısıtlayan veya zorlaştıran her türlü farklı muameleyi*” (Engelliler Hakkında Kanun, 2005) ifade etmektedir. Dolaylı ayrımcılık “*Görünüşte ayrımcı olmayan her türlü eylem, işlem ve uygulamalar sonucunda engelliliğe dayalı ayrımcılık temeliyle bağlantılı olarak, engellinin hak ve özgürlüklerden yararlanması bakımından nesnel olarak haklılaştırılmayan dezavantajlı bir konuma sokulmasını*” (Engelliler Hakkında Kanun, 2005) ifade etmektedir. Dolaylı ayrımcılık istihdam, mesleki eğitim dâhil bir dizi sosyal ortamda ayrımcılıkla ilgili şikâyetler için geçerli olabilir (Banks ve diğerleri, 2018: 2).

Doğrudan ayrımcılığa örnek olarak bir iş başvurusu yapan kişinin görüşme sırasında işverene multiple skleroz (MS) hastası olduğunu söylemesi üzerine bu kişinin işverenin görüştüğü en iyi aday olmasına rağmen sık sık hastalanarak işe devamsızlık yapacağı varsayımına dayanarak bu kişiyi işe almaması gösterilebilir. Dolaylı ayrımcılığa örnek olarak ise tüm başvuru sahiplerinin ehliyet sahibi olması gerektiği belirtilen bir iş ilanı gösterilebilir. Aranılan bu nitelik örneğin epilepsileri olan engellileri dezavantajlı bir duruma düşürebilir. Eğer bu ilan bir otobüs şoförü işi içinse, ayrımcılık yapılmadığına dair bir gerekçe gösterilebilir. Ancak bu ilan iki okulda çalışması istenen bir öğretmen için ise ilanda belirtilen niteliği haklı çıkaracak gerekçenin bulunması zorlaşacaktır (<https://www.equalityhumanrights.com>).

5378 Sayılı Kanun'da eşitliğin sağlanması ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması için engellilere yönelik makul düzenlemelerin yapılması amacıyla gerekli olan tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir. İlgili Kanun'un 4ncü maddesinde “*engellilerin hak ve özgürlüklerden tam ve*

eşit olarak yararlanmasını sağlamaya yönelik alınacak özel tedbirler ayrımcılık olarak değerlendirilemeyecektir” (Engelliler Hakkında Kanun, 2005) ifadesi yer almaktadır. Gül’e göre (2012: 126) bazı durumlarda bireyin ayrımcılığın yasaklandığı özelliklerden birine sahip olması nedeniyle ihtiyaçlarının gözetilmesi için yalnızca o kişiyi kapsayan belirli düzenlemelerin yapılması gereklidir. 6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanun’unun 2nci maddesinin (i) bendinde makul düzenleme “*engellilerin hak ve özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belli bir durumda ihtiyaç duyulan, mali imkânlar nispetinde, ölçülü, gerekli ve uygun değişiklik ve tedbirleri*” (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu, 2016) ifade etmektedir. Makul uyumlaştırmadaki farklı uygulama kişinin aleyhine olmamalıdır. Ayrıca bu uygulama ile engellinin bir haktan toplumun diğer kesimleri ile eşit bir şekilde faydalanması amaçlanmalıdır (Gül, 2012: 126).

Ayrımcılığı yasaklayan tüm uluslararası sözleşme hükümlerinde ayrımcılığın kişinin gerçekten sahip olduğu veya sahip olduğunun varsayıldığı bir niteliğinden kaynaklandığı kabul edilmiştir (Gül, 2012: 121). Bu bağlamda engellilere yönelik ayrımcılık insanların farklı ve eşitsiz davranışlarını besleyen bir dizi varsayım ve uygulamadır (Campbell, 2008: 152). Engelli çocukların engelli olmayan çocuklarla beraber eğitim almaları durumunda bunun diğer çocukları olumsuz etkileyeceği varsayımıyla okula kaydedilmemesi ayrımcılığa bir örnektir (Gül, 2012: 121). Bu varsayım ve uygulamalar engellileri dezavantajlı bir duruma düşürmektedir.

Engellilerin insan haklarını kullanmada toplumun diğer kesimleri ile eşit fırsatlara sahip olmaması ya da engellilere eşit fırsatların sağlanmaması ayrımcılığa neden olmaktadır. Örneğin Engwall (2016: 220) İsveç’te Eşitlik Ombudsman’a yapılan ayrımcılık ile ilgili şikâyetleri değerlendirdiği çalışmasında, şikâyetçilerden birinin Sağlık ve Tıbbi Hizmet Yasası uyarınca, Eyalet Meclisinin ilçedeki işitme engelli sakinlere tercüman sağlamakla yükümlü olduğunu ancak buna rağmen

bir tercüman atamadığını ve bu nedenle topluma katılma fırsatından mahrum kaldığını ve ayrımcılığa uğramış hissettiğini belirtmiştir. Bu bağlamda belirtilebilir ki işitme ve konuşma engellilerinin bağımsız yaşama hakkını toplumun diğer bireyleri ile eşit fırsatta kullanmasının önündeki engel tercümanın sağlanmamasıdır. Bu durum ise ayrımcılığa neden olmaktadır. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi'nin 5nci maddesinin 3ncü fıkrasında belirtilen “*Taraf Devletler eşitliği sağlamak ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak üzere engellilere yönelik makul düzenlemelerin yapılması için gerekli tüm adımları atar*” (United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities [CRPD], 2006) ifadesi tercümanın sağlanmasının eşitliği sağlamak için makul bir düzenleme olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Engellilerin genellikle eğitim, sağlık bakımı ve rehabilitasyon hizmetlerine ve istihdama eşit erişimden yoksun olmaları onların sosyoekonomik, dini ve politik yaşamdan dışlanmalarına ve marjinalleştirilmelerine neden olmaktadır (Groce, 2018: 724). Bu bağlamda ifade edilebilir ki, benlik kavramının geliştirebilmesi ve yeniden oluşumu ve özellikle engelliliğin kabulü bir boşlukta değil sosyal bir bağlamda meydana gelmektedir (Li ve Moore, 1998). Daha geniş perspektifte engellilerin iyi bir yaşam sahibi olabilmeleri için ayrımcılık, sosyal dışlanma ve yoksulluk sosyal risklerine karşı, duygusal ya da fiziksel olarak güvende hissetme temel gereksinimi garanti edilmelidir (Sherry, 2014: 15). Bu durum ise rutin olarak küresel sağlık ve uluslararası kalkınma çabaları tarafından göz ardı edilmektedir (Groce, 2018: 724). Ancak belirtmelidir ki, engelli bireylere yönelik ayrımcılık politik bir kaygısında sonucudur. Bu politik çerçevenin arka planı neoliberalizme dayanmaktadır (Sherry, 2014: 15). Bu açıdan belirtilebilir ki, engellilerin topluma tam ve etkin katılımını sağlayacak hizmetlerin maliyeti bir bariyer niteliği taşımaktadır. Sherry'e göre (2014: 15) neoliberal sistemde bir engelli genellikle yoksulluk, sosyal dışlanma, önyargı, ayrımcılık ile yüzleşirken sonsuz bir duygusallık ve fiziksel çaba gerekti-

ren bürokrasilerle de uğraşmaktadır. Bazı insanlar bu süreçte başarılı olurken bazıları başarısız olup intihara (Sherry, 2014) sürüklenmekte, kendilerini toplumdan izole etmekte, topluma ve toplumun tüm kurumlarına yabancılaşma yaşamaktadır. Bu nedenle engelli çalışmaları sadece akademik bir konu olarak değil, uzun bir akademik ihmal ve sosyal eşitsizlik tarihini düzeltme amaçlı politik bir hareket olarak da önem taşımaktadır (Fraser, 2013: 2). Ayrıca engelliler uzun bir tarihsel geçmişe dayalı dezavantajlar nedeniyle ayrımcılığa karşı koruma amacı temelinde sosyal içerme politikalarının birincil aktörleri arasında yer alır (Li ve Moore, 1998).

Engellilere yönelik ayrımcılık bireyler, haneler, topluluklar, gruplar, sektörler, bölgeler, ülkeler ve kültürler tarafından temel olarak öngörülen bazı yetenekler için ayrıcalıklı davranmayı (adam kayırma) da açıklamaktadır (Wolbring, 2010). Engellilere yönelik ayrımcılık, engelli olmayanların değerlerini, inançlarını ve tutumlarını destekleyen hiyerarşik düşünme temelinde inşa edilmektedir. İkili ve hiyerarşik düşünme olmadan ayrımcılık olgusundan bahsedilemez (Jun, 2010). Belirli bir gruba karşı ayrımcılık sosyal ağlar, medya veya kamu boyutunda tartışıldığında ise siyasi bir konu haline gelmektedir (Hugemark ve Roman, 2014). Ancak belirtilmelidir ki, hiç kimse ciddiyetle engelli insanların engelsiz insanlardan daha az fırsata sahip olması gerektiğini öneremez, ancak bir şekilde kendimizi aksini önersek de bugün engelli insanların yaşadığı gerçekliğin içinde bulmaktayız (Miller, Parker ve Gillinson, 2004: 19). Bu bağlamda belirtebiliriz ki engellilere yönelik ayrımcılık sadece kurumsal düzeyde değil kişiler arası ilişkilerde de gözlemlenmektedir. Engellilere yönelik ayrımcı söylemler ve davranışlar ile engellilerin kendilerini güçsüz ve yaşamları üzerinde daha az yetkin hissetmelerine neden olmaktadır.

Quinn ve Degener'e (2002: 14-16) göre sosyal yapı yalnızca insanları ayırmak için değil, aynı zamanda insanları ayrı tutmak için de kullanılmaktadır. Engelliğin doğası ile ilişkili tartışmalar sosyal yapıda baskın kültür (örneğin işitme engelliler için işiten toplum ve işiten eği-

timciler) ve daha az baskın kültürde (işitme engelli toplum) şekillenmektedir (Dempsey ve Nankervis, 2006: 7). Gündelik hayatın yapıları olan eğitim dünyası, iş, aile veya sosyal etkileşim, erişiminin tüm noktaları, büyük ölçüde egemen normlara göre şekillenmiştir. İsteğe bağlı olarak seçilen normdan sapmalar veya farklılıklar genellikle karşılanamadığından, farklar dışlama için bir zemin görevi görmektedir. Örneğin yapılı çevre, tekerlekli sandalye kullananlar için değil yürüyebilenler için yapılmıştır. İletişim ortamı genellikle dinleme ve konuşma kapasitesine sahiptir. Eğitim ortamı, farklı öğrenme biçimleri vb. için çok az ödenek sağlamaktadır (Quinn ve Degener, 2002: 14-16). Bu nedenle engellilere yönelik ayrımcılık sistematik bir sorundur. Engelli olmayanlara avantaj getiren engellilere zarar veren sosyal yapıların ve sistemlerin sonucudur. Kamu politikaları, yasalar ve kurallar ve hatta binaların fiziksel yapıları ve tasarımları engelli olmayanlardan oluşan ayrıcalıklı gruba avantaj sağlamaktadır (Jun, 2010: 218).

Toplumun tüm sistemlerinin baskın kültüre göre şekillenmesi nedeniyle sosyalizasyon sürecinin her bir aşamasında bariyerlerle karşılaşan engelliler sosyal çevrede, eğitimde ve istihdamda ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Örneğin D'Souza'nın (2019) çalışmasında katılımcılardan biri Hint okullarında (kara tahta, Braille ve işaret dili bilgisi olmayan öğretmenler vb.) görme engelli öğrenci olarak ayrımcılığa maruz kaldığını belirtmiştir. Aslan ve diğerlerinin (2019: 304) yaptıkları çalışmada katılımcı engelli öğrencilerin ifadelerine göre engelliler üniversitede en çok kafeteryada / yemekhanede, bankada ve dersliklerde zorluk yaşamaktadır. Görme engelli bir katılımcı, engelli öğrencilerin öğrenci topluluklarına dâhil olmakta güçlüklerle karşılaştıklarını, dâhil olduklarında da etkinliklere katılma konusunda geri planda kaldıklarını belirtmiştir (Aslan ve diğerleri, 2019: 307). Bu bağlamda ifade edilebilir ki engelliler baskın kültüre göre düzenlenmiş bir eğitim sisteminin sonucu olarak ayrımcılığı deneyimlemiştir. Ayrıca baskın kültüre göre yapılandırılmış tüm toplumsal sistemler ayrımcılığı engelliler için kaçınılmaz hale getirmektedir. Ayrımcılık baskın kültü-

rün bir sonucu olarak gerçekleşmektedir. Özellikle baskın kültüre göre şekillenen toplumsal yapı engellileri dünya toplumlarının içinde bulunduğu Covid-19 salgını sürecinde daha fazla dezavantajlı duruma düşürmekte ve ayrımcılığı daha görünür hale getirmektedir. Örneğin baskın kültüre göre şekillenen iletişim sistemlerinin bir sonucu olarak işitme ve görme engelli öğrenciler bilgiye erişimde dezavantajlıdır. Diğer bir ifade ile bu durum eğitimde, bilgiye erişimde fırsat eşitsizliklerine neden olmaktadır.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komisyonu (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, 2020: 4) Covid-19 sürecinde engellilerin haklarına ilişkin rehberlik niteliğinde yayınladığı raporunda COVID-19 önlemleri ile ilgili kamuya açık bilgilerin sistematik olarak engelli bireylere erişilebilir formatlarda ve araçlarla (işaret dili çevirisi, altyazı ekleme, okunması kolay format, vb.) iletilmesinde sorunlar yaşandığına vurgu yapmıştır. Covid-19 salgını nedeniyle eğitim sürecinin kesintiye uğramaması için bazı devletler uzaktan eğitim uygulamalarını benimsemiştir. Ancak bu durumda engelli öğrenciler çevrimiçi eğitim programlarını takip edebilmeleri için gerekli ekipman, internete erişim, erişilebilir materyalleri (örneğin görsel ve işitsel materyaller) içeren desteğin bulunmaması nedeniyle bariyerlerle karşılaşmaktadırlar. Bu süreçte özellikle zihinsel engelli öğrenciler eğitim sisteminin dışında kalmaktadırlar (United Nations Human Rights Office of The High Commissioner [OHCHR], 2020: 6).

D'Souza'nın (2019) çalışmasında kaydettiği gibi bu durumda ayrımcılık engelliliğin nedeni değil sonucudur. Ayrıca bu durum engelliliğe insan hakları, bio-psikososyal gibi postmodern perspektiflerin günümüzde ayrımcılığın doğrudan deneyimlendiği toplumun tüm sistemlerine yansımadığını göstermektedir (D'Souza, 2019: 4). Baskın kültüre göre şekillenen toplumsal yapının neden olduğu ayrımcılık engelliler için makul uyumlaştırmanın yapılmaması ile daha görünür olmaktadır. Örneğin ortopedik engelli çalışanın tekerlekli sandalye erişimi olan toplu taşıma aracının belirli bir saatte gelmesi nedeniyle işe diğer

çalışanlarla aynı saatte başlayamaması durumunda işverenin sadece bu kişiyi kapsayan istisnai bir uygulamada bulunması gerekmektedir. Aksi durumda çalışma saatine ilişkin kuralın mutlak olarak uygulanması bu kişinin çalışma hayatının sürekliliğini imkânsız kılacaktır. Böyle bir uygulama makul uyumlaştırma yapmamak suretiyle ayrımcılığa neden olacaktır (Gül, 2012: 126).

Li ve Moore'a (1998: 22) göre damgalanma ve engellilere yönelik ayrımcılık, engellilerin topluma tam katılımının önündeki bariyerleri oluşturmaktadır. Ayrıca bazı engelliler için, bu sosyal bariyerler aynı zamanda engelliliğe kişisel uyumu da güçleştirmektedir (Li ve Moore, 1998: 22). Daley ve diğerleri (2018) engelliliğin bir sonucu olarak deneyimlenen ayrımcılığın yaşam doyumu ve topluma aidiyet duygusunu olumsuz etkilediğini bulgulamışlardır. Aidiyet duygusu yaşam doyumu ile pozitif bir şekilde ilişkilidir ve ayrımcılığın sonuçlarını hafifletmektedir (Daley ve diğerleri, 2018). Engellilerin sosyalizasyon sürecinde eğitime, istihdama, boş zamanı değerlendirme etkinliklerine katılımı topluma aidiyet duygusu geliştirmelerini sağlamakta ve yaşam doyum düzeylerini etkilemektedir. Ancak Sherry'e göre (2014: 15) dünya sistemine egemen olan çağdaş neoliberalizm, engelli insanların istihdam alanı bulamamasına, engelli istihdamından işverenlerin kaçınmasına, gelir getirecek bir işlerinin olmaması nedeniyle günlük gereksinimlerini karşılayamamasına ve böylece bu kişilerin yıllarını sosyal tecrit içinde yaşam sürmelerine ve dışlanmalarına neden olmaktadır. Örneğin istihdamda ayrımcılık engelliliğe dayalı ayrımcılık şikâyet verileri içerisinde en büyük oranı oluşturmaktadır. Bedensel engeli olan çalışma çağındaki kişilerin, özellikle işyerindeki erişim engelleri ile ilgili olarak daha yüksek ayrımcı uygulamaları bildirdikleri kaydedilmiştir (Temple, Kelaher ve Williams, 2018: 9).

Engelli bireylerin açık iş pozisyonlarına kabul edilmemesinin nedeni genellikle üretken ve kalifiye olmadıklarına yönelik inançlardır. Bu inanç sistematığı apaçık engellilere yönelik yanlış tutumları afişe etmektedir (Mamatoğlu ve Tasa, 2018: 6). Engellilere yönelik bu tu-

tumlar engellilerin emek piyasasından dışlanmalarına, istihdam alanı bulduklarında ise niteliklerinin altında istihdam edilmelerine neden olmaktadır. Öztürk (2014) dezavantajlı gruplara yönelik ayrımcılık üzerine yaptığı nitel çalışmasında özel sektörde engelli istihdamının ilk nedeninin yasal zorunluluktan kaynaklandığını kaydetmiştir. Zorunluluk nedeniyle işe alınan engelliler işyerinde ayrımcı davranışa maruz kalmaktadır. İşverenler tarafından engelliler niteliğine uygun olmayan işlerde çalıştırılmaktadır (Öztürk, 2014: 161).

2019 için son Avrupa Komisyonu Ülke Raporu'na göre İrlanda en düşük engelli istihdam oranına sahip olan Avrupa Birliği ülkeleri arasında yer almaktadır. İrlanda ayrıca istihdamda engelli ve engelsiz insanlar arasındaki en yüksek uçurumlardan birine sahiptir. Ekonomik ve Sosyal Araştırma Enstitüsü 2017 tarihli bir raporu, çalışma çağındaki engellilerin çoğunun (yüzde 82) hayatlarının bir döneminde çalıştığını, ancak yüzde 35'inin dört yıldan fazla bir süredir işsiz olduğunu ortaya koymuştur. Engelliler arasındaki bu düşük istihdam oranı endişe vericidir. Topluma katılımlarını kısıtlamanın yanı sıra, onları devlete bağlı düşük gelirli arasında kalmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle İrlanda'nın yoksulluk rakamları, hasta veya engelli kişilerin yüksek yoksulluk riski taşıyan bir grubun parçası olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçta pek çok engelli iş bulma fırsatları reddedildiği için işsizlik, yoksulluk ya da her ikisinin içinde sıkışıp kalmaktadır (Social Justice Ireland, 2019: 1).

Banks ve diğerlerinin (2018: 2) İrlanda'da engellilik ve ayrımcılık arasındaki ilişki üzerine yaptıkları çalışmalarında işgücü piyasasına, kamu hizmetlerine erişim (eğitim, sağlık, ulaşım gibi) ve özel hizmetlere erişim olmak üzere üç geniş alanda engellilik ve ayrımcılık arasındaki ilişkiyi modellemiştir. Raporda engellilerin iş arama veya işyerinde işle ilgili ayrımcılık yaşama olasılıklarının toplumun diğer kesimlerine göre iki kat daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Yaş, cinsiyet, aile ve medeni durum ile istihdamda ayrımcılık deneyimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Daha yüksek eğitim seviyesine sahip kişilerin

ayrımcılık bildirme olasılığının daha yüksek olduğu kaydedilmiştir. Bunun nedeni yüksek eğitime sahip grupların yasal hakları konusunda daha fazla farkında olmalarıdır (Banks ve diğerleri, 2018: 2).

Ayrımcılığa odaklanan bulgular, engelli kişilerin engelsiz insanlara göre daha yüksek oranlarda ayrımcılık yaşadıklarını açıkça göstermektedir (Banks ve diğerleri, 2018). Cudjoe ve Alhassan'ın (2017: 6) çalışmalarının bulgularına göre Gana'da yer alan Sekondi şehrindeki engelliler toplumunda engellilere karşı olumsuz tutumlar nedeniyle istihdam imkânı bulamadıklarını ve kendilerine fırsat eşitliği sağlanmadığı için yeteneklerini gösteremediklerini belirtmiştir.

İstihdam alanı birçok nedenden dolayı önemlidir. Birincisi, istihdam bireylerin topluma tam katılımları ve kişisel tatminleri için çok önemlidir. İkincisi, engellilik yoksullukla güçlü bir şekilde ilişkilidir. Ücretli istihdamın insanları yoksulluktan uzaklaştırmanın ana kanalı olduğu göz önüne alındığında, engellileri işgücü piyasasına dâhil etmek, onların yoksulluk riskini azaltacaktır. Bu grubu yoksulluktan korumak için konaklama, gelir desteği ve hizmetlere ücretsiz veya sübvans e erişim önemini korumaya devam etmektedir (Banks ve diğerleri, 2018: 63). Ayrıca iş dünyasındaki ayrımcılık kurumsal üretkenlik ve sosyoekonomik ilerleme için önemli bir frenken, eşitsizliği ve işyerindeki diğer insan haklarının ihlal edilme riskini de artırmaktadır (<https://www.ilo.org>).

Pérez-Garín, Recio, Magallares, Molero ve García-Ael (2018: 4-8) farklı engel türüne sahip olan engellilerin algıladıkları ayrımcılık ve bu ayrımcılığa gösterdikleri duygusal tepki arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında fiziksel engelli katılımcılar toplumda aşırı korumacı davranışlara maruz kaldıklarını, kendilerine çocuk gibi davranıldığını (özellikle sağlık hizmetlerinde) belirtmişlerdir. Bu yaklaşım ile yeteneklerinin küçümsendiği ve tuhaf sayıldıklarını vurgulamışlardır. Katılımcıların bu tür ayrımcılığa karşı baskın duygusal tepkilerinin kaygı ve depresyon olduğu kaydedilmiştir. İşitme engelli katılımcılar toplumda çoğunlukla boş zaman aktivitelerinin önündeki engellerin varlığı

ğını ve mesleki fırsatların eksikliğini algılamışlardır. Bu durumlarla ilişkili duygusal tepkilerin endişe ve çaresizlik hissi olduğu kaydedilmiştir. Görme engelli katılımcılar boş zaman, mesleki fırsatlar ve aşırı korumacılık olmak üzere toplumda üç alanda ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Duygusal tepkiler arasında en sıklıkla vurguladıkları iki duydu kaygı ve öfkedir. Araştırmacılar özellikle işitme ve görme bozukluğu olan kişilerde, boş zaman etkinlikleri alanında algılanan ayrımcılığın önemini vurgulamışlardır. Fiziksel engelli insanlar bu alanda çok fazla sorun bildirmemekle birlikte, erişebilirlik sorunları nedeniyle, birçoğunun boş zaman mekânlarına erişimde zorluklarını belirtmişlerdir. Başta görme ve işitme engelliler olmak üzere tüm gruplar, mesleki fırsatların eksikliği nedeniyle ayrımcılığa maruz kaldıklarını ve fiziksel engelli insanlar da işyerinde ayrımcılığa uğradıklarını belirtmişlerdir (Pérez-Garín ve diğerleri, 2018: 4-8).

4. Sonuç ve Değerlendirme

Engellilere yönelik önyargılara ve ayrımcı davranışlara dünya toplumlarında oldukça fazla rastlanmaktadır. Dünyanın hemen her yerinde, engellilerin toplumun diğer kesimleri ile aynı temel insan haklarına sahip olduğu yönünde bir fikir birliği söz konusudur. Ayrıca tüm vatandaşlara eşit yaşam standardının sağlanması sosyal devlet olmanın bir ilkesi olarak görülmektedir. Ancak engelli kişilere yönelik hem açık hem de örtük önyargılar devam ettiği sürece ayrımcılığın sosyal devletlerde bile ortadan kalkması düşünülemez.

Engellilerin, yaşamın her alanında ve bir bütün olarak topluma tam ve etkin katılımı tüm insan haklarından yararlanılması açısından çok önemlidir (Council of Europe, 2017: 13). Ancak engellilere toplumun diğer kesimleri ile her karşılaşmalarında daha az değerli oldukları hissettirilmektedir (Chhabra, 2016: 3). Örneğin engellilere ayrımcı davranışlar ve uygulamalar ile sosyal aktivitelere katılımında, boş zamanı değerlendirmede, kurumsal hizmetlerden yararlanmada daha az değerli oldukları hissettirilmektedir. Son zamanda dünya toplumlarında yaşa-

nan küresel salgın engellilerin bilgiye erişimde, sağlık ve eğitim alanlarında yaşadığı sorunları daha görünür hale getirmiştir. Böylesi durumlar engellilerin toplumdan daha fazla dışlanmaları ile sonuçlanmaktadır. Dahası erişilebilirliği olmayan konferans salonları, kamuya açık yerler, parklar, kültür merkezleri, iletişim sistemleri ve bilgi yüzünden sosyal hayattan da dışlanmaktadır ve sosyal hayatta ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Diğer taraftan erişilebilirliği olmayan toplu taşıma araçları, okullar, yollar ve engelli öğrencilerin diğer öğrencileri olumsuz etkileyeceği önyargısı eğitime katılımının ve eğitimin sürdürülebilirliğinin önündeki bir diğer bariyerdir. Sağlık kurumlarında işitme engellileri için işaret dilini bilen sağlık personelin temin edilmemesi ayrımcılığa bir örnektir. Ayrıca ayrımcılık engellilerin bağımsız birer birey olarak toplumda var olabilmelerinin önünde de bir bariyer oluşturmaktadır. Bu bağlamda ayrımcılık, ayrımcılık karşıtı politikalarının, ulusal ve uluslararası içerme politikalarının etkinliğinin önündeki en temel bariyerdir. Ancak ayrımcılık karşıtı uygulamalarının sürekliliği engellilerin yüzleştiği ayrımcı davranış ve uygulamaları minimize edecektir.

Günlük yaşamda her insanın engelli olmaya aday olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Engellilere yönelik sosyal politikaların gerçekçi ve tüm şartlar düşünülerek yapılması, toplumsal huzurun sağlanması açısından ayrıca önem taşımaktadır (Selek-Öz ve Orhan, 2012: 45). Engellilere yönelik toplumdaki önyargıların değiştirilmesi için ayrımcılık ile mücadelede ilk aşama çocukların eğitim sürecinde engelliler ile temasının sağlanmasıdır. Bu süreç, engelsiz bir toplumun oluşturulması için sürekliliği olması gereken bir adımdır. Çünkü engellilere yönelik politikaların uygulanabilirliği eğitim, istihdam, sağlık, boş zamanı değerlendirme haklarını kullanmalarını amaçlayan erişilebilir çevre politikalarını destekleyen ve uygulayan toplum ile mümkün olacaktır. Bunun yanında engellilerin, haklarının farkında olması, hakları hakkında bilgilendirilmesi, sosyal politika uygulamalarının ve kaynakların bilgisine sahip olmaları, kurumsal ve sosyal kaynaklarla etkileşimi sağlan-

malıdır. Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi için engellilerin niteliklerine uygun işlerde istihdamı ve kariyer gelişimi için fırsatların diğer çalışanlar ile birlikte eşit bir şekilde sağlanması büyük önem taşımaktadır. İşverenlerin bir sosyal sorumluluk algısı ve bilinciyle makul uyumlaştırma uygulamalarını yapması ve gerektiği durumlarda örneğin bir görme engellinin işyerine gelişini kolaylaştırmak amacıyla sadece bu kişiler için özel bir hizmet sağlaması engellilerin istihdamını, gelişimini ve etkinliğini arttırmak açısından gereklidir.

Önyargılar ve ayrımcılık engellilerin sosyal ve ekonomik hayatta daha az görünür olmalarının nedenidir. Ayrımcılık kişilerin özsaygılarını yitirmelerine, öz güven duygularını kaybetmelerine, güçsüzlük duygusuna, kendisini değersiz ve toplumdan dışlanmış hissetmelerine neden olmaktadır. Örneğin zihinsel engelliler toplumda uzun dönem istihdam edilemeyeceği, eğitime katılamayacakları yönündeki önyargılar nedeniyle çalışma hayatından ve eğitimden dışlanmışlardır, sonuç olarak kendini gerçekleştirme fırsatlarından yoksun bırakılmışlardır. Ayrımcılığa karşı mücadele politikalarıyla birlikte yasal mevzuatlar, sosyal politikalar, medya ve kamu spotları aracılığıyla engellilerin toplumda daha görünür olmaya başladıkları da bilinen bir gerçektir. Engellilerin potansiyelini gösteren kamu spotları, filimler, çalışma hayatına dâhil olmalarını destekleyen kota uygulamaları, engelli istihdamını teşvik politikaları, makul uyumlaştırma, engelli öğrencileri kaynaştırma programları ve benzeri uygulamalarla toplumun diğer üyelerinin engelliler ile yakın teması sağlanmaktadır. Uzun süreli yakın temas ile önyargılar ve ayrımcılığın zamanla ortadan kalkabilir olması toplumsal barış için son derece önemlidir.

Özellikle belirtilmelidir ki önyargı ayrımcı davranışları rasyonelleştirdiği için ayrımcılık karşıtı uygulamalar zorunlu kılınmalıdır (Myers, 2015: 350). Örneğin engelli istihdam etme yükümlülüğü olan işverenlerin engelli istihdam etmemeleri durumunda, bu işverenler için idari para cezası uygulamalarının devamı gerekmektedir. Diğer yandan yükümlü olmadığı halde engelli istihdam eden işverenlere yönelik yapı-

lan teşvikler ve engellilere yönelik pozitif ayrımcılık politikaları da desteklenmelidir.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın yayınladığı 2030 Engelsiz Vizyon Belgesi'nde belirtilen amaçlar arasında erişilebilirliği güçlendirmek için gerekli mevzuat düzenlemelerinin yapılacağı yer almaktadır (<https://ailevecalisma.gov.tr>). Engellilere yönelik politikaların etkinliğinin değerlendirilmesi ve yeniden düzenlenmesi için engellilerin eğitim, sağlık, istihdam gibi toplumun tüm alanlarında yaşanan ayrımcılığa ilişkin ciddi verilere ihtiyaç vardır. Bu nedenle engellilerin toplumda yüzleştiği ayrımcı davranışların ve uygulamaların belirlenebilmesi için güncel kalitatif ve kantitatif çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

A Chronic Social Issue:

Discrimination towards the Disabled

Abstract: Discrimination, as a social problem, is the most significant problem to the full participation and the purpose of independent living of the disabled people. Due to discriminatory behavior and applications, the disabled people experience difficulties in participation in education, employment, leisure activities and all systems of society. Especially in extraordinary situations such as epidemics, the disabled people are more likely to face discrimination compared to other sections of society. In these situations, the disabled people encounter with discrimination mostly in terms of access to information, education and health services. Just as considering the prejudices creating the cognitive dimensions of discrimination, it will take a long time to build a social structure that includes the disabled people. Discrimination determines the effectiveness of national legislations and international conventions that define the rights of the disabled people, social inclusion policies for the disabled people and social policies at national level. For this reason, the importance of understanding the cognitive dimensions of discrimination and describing it as a social problem for

the disabled people is emerged. In this study, the prejudices that create the cognitive dimensions of discrimination and discrimination towards the disabled as a social problem are evaluated in the literature. By means of this study, the social structure formed according to the dominant culture and the fact of discrimination caused by this social structure are once again emphasized as the reason why disabled people cannot participated in societies.

Keywords: Disabled, Discrimination, Prejudice, Social Problem, Social Policy.

Kaynaklar

Aronson, Elliot, Timothy D. **Wilson**, and Robin M. **Akert** (2012), **Sosyal Psikoloji** (Çeviri: Okhan Gündüz), İstanbul: Kaktüs Yayınları.

Aslan, Dilek, Selim **Güler**, Eray **Öntaş**, Semra **Şahin**, Ayşe Sanem **Şahlı**, Vesile Yıldız **Kabak**, Hülya **Kayhan**, Onur **Altuntaş** ve Zehra **Gökkaya-Kılıç** (2019), “Yeti Yitimi Olan Üniversite Öğrencilerinin Gereksinimleri: Niteliksel ve Niceliksel Araştırma Deneyimi”, **HÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 6 (3): 299-309.

Banks, Joanne, Raffaele **Grotti**, Éamonn **Fahey** and Dorothy **Watson** (2018), “**Disability and Discrimination in Ireland: Evidence from the QNHS Equality Modules 2004, 2010, 2014**”, Irish Human Rights and Equality Commission: Economic and Social Research Institute <https://www.esri.ie/system/files/publications/bkmnext363.pdf> [Erişim Tarihi: 27.09.2020].

Bhugra, Dinesh (2016), “Social Discrimination and Social Justice”, **International Review of Psychiatry**, 28 (4): 336-341.

Cameron, Colin (2014), “Discrimination”, in (ed.) Colin Cameron (2014), **Disability Studies: A Student’s Guide**, London: SAGE Publication, pp.44-46.

Campbell, Fiona A. **Kumari** (2008), “Exploring Internalized Ableism Using Critical Race Theory”, **Disability and Society**, 23 (2): 151-162.

Chhabra, S. (2016), “Differently Abled People and Their Life”, **Global Journal of Medical and Clinical Case Reports**, 3 (1): 1-4.

Council of Europe (2017), “Human Rights: A Reality for all- Council of Europe Disability Strategy 2017-2023”, <https://edoc.coe.int/en/people-with-disabilities/7276-pdf-human-rights-a-reality-for-all-council-of-europe-disability-strategy-2017-2023.html#> [Erişim Tarihi: 27.09.2020].

Cudjoe, Ebenezer and Abdullah **Alhassan** (2017), “Perceptions About Disability among Persons with and without Disabilities in Sekondi, Ghana: A Qualitative Study”, **Asian Research Journal of Arts and Social Sciences**, 3 (1): 1-10.

Çitil, Mahmut ve Muhammet Kürşat **Üçüncü** (2018), “Türkiye’de Engelli Hakları ve Engelliler Hukuku’nun Durumu”, **TAAD**, 9 (35): 233-278.

Daley, Angela, Shelley **Phipps** and N. R. **Branscombe** (2018), “The Social Complexities of Disability: Discrimination, Belonging and Life Satisfaction among Canadian Youth”, **SSM: Population Health**, 5: 55-63.

Dempsey, Ian and Karen **Nankervis** (2006), “Conceptions of Disability”, in (eds.) Ian Dempsey and Karen Nankervis (2006), **Community Disability Services: An Evidence - Based Approach To Practice**, Sydney Australia: UNSW Press, pp.3-26.

Dovidio, J. F., M. **Hewstone**, P. **Glick** and V. M. **Esses** (2010), “Prejudice, Stereotyping and Discrimination: Theoretical and Empirical Overview”, in (eds.) J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick and V. M. Esses (2010), **The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination**, London: SAGE Publications, pp.3-28.

D’Souza, Rossi (2019), “Exploring Ableism in Indian Schooling through the Social Model of Disability”, **Disability and Society**, 35 (7): 1177-1182.

Engelliler Hakkında Kanun (2005), Resmi Gazete (Sayı 25868), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378.pdf>

Engwall, Kristina (2016), “How Disability is Conceptualized in Individual Discrimination Complaints”, **International Journal of Discrimination and the Law**, 16 (4): 214-227.

Erdem, Ali Rıza (2020), “Ayrımcılığın Kavramsal Analizi”, **Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, 4 (4): 12-20.

Fraser, Benjamin (2013), **Disability Studies and Spanish Culture: Films, Novels, the Comic and the Public Exhibition**, Liverpool: Liverpool University Press.

Goering, Sara (2015), “Rethinking Disability: The Social Model of Disa-

bility and Chronic Disease”, **Curr Rev Musculoskelet Med**, 8 (2): 134-138.

Göregenli, Melek (2012), “Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıp yargı ve Ayrımcılık”, *in* (eds.) Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan (2012), **Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.17-28.

Groce, Nora Ellen (2018), “Global Disability: An Emerging Issue”, **The Lancet Global Health**, 6 (7): e724-e725.

Gül, İdil Işıl (2012), “Hukukta Ayrımcılık Yasağı”, *in* (eds.) Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan (2012), **Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.117-133.

Hugemark, Agneta and Christine **Roman** (2014), “Putting Gender and Ethnic Discrimination on the Political Agenda: The Creation of the Equal Opportunities Ombudsman and the Ombudsman against Ethnic Discrimination in Sweden”, **NORA: Nordic Journal of Feminist and Gender Research**, 22 (2): 84-99.

ILO: International Labour Organization (2016), **The Competitive Advantage of Hiring Persons with Disabilities: An Employer’s Guide to Disability Inclusion at the Workplace**,

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-dhaka/documents/publication/wcms_543490.pdf

[Erişim Tarihi: 27.08.2020].

Jong, Mark JW de (2008), “Discrimination”, *in* (ed.) Vincent N. Parrillo (2008), **Encyclopedia of Social Problems**, Thousand Oaks: SAGE Publications, pp.243-245.

Jun, Heesoon (2010), **Social Justice, Multicultural Counseling, and Practice: Beyond a Conventional Approach**, Thousand Oaks: SAGE Publications.

Levi, S. J. (2006), “Ableism”, *in* (ed.) G. L. Albrecht (2006), **Encyclopedia of Disability**, Thousand Oaks: SAGE Publications, pp.2-4.

Li, Li and Dennis **Moore** (1998), “Acceptance of Disability and its Correlates”, **The Journal of Social Psychology**, 138 (1): 13-25

Mamatoğlu, N. ve H. **Tasa** (2018), “Engelliye Yönelik Ayrımcılık ve İş Yerinde Engelli”, **Türkiye Klinikleri J Psychol-Special Topics**, 3 (1): 1-10.

Manago, Bianca, Jenny L. **Davis** and Carla **Goar** (2017), “Discourse in Action: Parents’ Use of Medical and Social Models To Resist Disability

Stigma”, *Social Science and Medicine*, 184: 169-177.

Miller, Paul, Sophia **Parker** and Sarah **Gillinson** (2004), **Disablism: How to Tackle the Last Prejudice**”, London: Demos.

Murphy, John W. (2005), “Social Norms and Their Implications for Disability”, *in* (eds) J. W. Murphy and J. T. Pardeck (2005), **Disability Issues for Social Workers and Human Services Professionals in the Twenty-First Century**, New York: The Haworth, pp.153-164.

Myers, David G. (2015), **Sosyal Psikoloji** (Çeviri Editörü: S. Akfırat), Ankara: Nobel Yayıncılık.

Nielsen, Laura Beth and Robert L. **Nelson** (2005), “Scaling the Pyramid: A Sociolegal Model of Employment Discrimination Litigation”, *in* (eds.) L. B. Nielsen and R. L. Nelson (2005), **Handbook of Employment Discrimination Research: Rights and Realities**, Dordrecht, Netherlands: Springer, pp.3-34.

Ormerod, A. J. (2008), “Social Discrimination”, *in* (ed.) F. T. L. Leong (2008), **Encyclopedia of Counseling**, Thousand Oaks: SAGE Publications, pp.1631-1634.

Öztürk, Kübra (2014), **Dezavantajlı Gruplara Yönelik Ayrımcılık: Engellilerin Çalışma Hayatında Karşılaştıkları Ayrımcılık ve Çözüm Önerileri** (Uzmanlık Tezi), Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi.

Pérez-Garín, Daniel, Patricia, **Recio**, Alejandro **Magallares**, Fernando **Molero** and Cristina **García-Ael** (2018), “Perceived Discrimination and Emotional Reactions in People with Different Types of Disabilities: A Qualitative Approach”, **The Spanish Journal of Psychology**, 21 (e12): 1-11.

Pfeiffer, David (2001), “The Conceptualization of Disability”, *in* (eds.) S.N. Barnartt and B.M. Altman (2001), **Exploring Theories and Expanding Methodologies: Where We Are and Where We Need to Go** (Research in Social Science and Disability, Volume 2), Bingley: Emerald Group Publishing, pp.29-52.

Selek-Öz, Cihan ve Serdar **Orhan** (2012), “Özürülü İstihdam Yöntemlerinin Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme”, **Çalışma İlişkileri Dergisi**, 3 (2): 36-48.

Sherry, Mark (2014), “The Promise of Human Rights for Disabled People and the Reality of Neoliberalism”, *in* (eds.) M. Gill and C. J. Schlund-

Vials (2014), **Disability, Human Rights and the Limits Of Humanitarianism**, New York: Routledge, pp.15-27.

Smith, Nicholas Mark (2011), **Basic Equality and Discrimination Reconciling Theory and Law**, Union Road: Ashgate.

Social Justice Ireland (2019), **Work and People with Disabilities**, <https://www.socialjustice.ie/content/policy-issues/work-and-people-disabilities> [Erişim Tarihi: 28.11.2020].

Stangor, Charles (2009), “The Study of Stereotyping, Prejudice and Discrimination within Social Psychology: A Quick History of Theory and Research”, in (ed.) T. D. Nelson (2009), **Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination**, New York: Psychology Press, pp.1-22.

Temple, J. B., M. Kelaher and R. Williams (2018), “Discrimination and Avoidance due to Disability in Australia: Evidence from a National Cross Sectional Survey”, **BMC Public Health**, 18 (1347): 1-13.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu (2016), Resmi Gazete (Sayı: 29690), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6701.pdf>

CRPD: United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006, 6 December)

https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convention_accessible_pdf.pdf [Erişim Tarihi: 27.09.2020].

OHCHR: United Nations Human Rights Office of The High Commissioner (2020), **Covid-19 and the Rights of Persons with Disabilities: Guidance**, https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disability/COVID-19_and_The_Rights_of_Persons_with_Disabilities.pdf [Erişim Tarihi: 25.01.2021].

Quinn, Peggy (1998), **Understanding Disability: A Lifespan Approach**, 103-105, Thousand Oaks: SAGE Publications.

Quinn, Gerard and Theresia Degener (2002), “The Moral Authority For Change: Human Rights Values And The World wide Process of Disability Reform”, in (eds.) G. Quinn, T. Degener, A. Bruce, C. Burke, J. Castellino, K. Padraic, K. Ursula, S. Quinlivan (2002), **Human Rights and Disability: The Current Use and Future Potential of United Nations Human Rights Instruments in the Context of Disability**, New York: United Nations, pp.13-28.

Walsh, Mark, Paul Stephens and Stephen Moore (2000), **Social Policy and Welfare**, Cheltenham: Stanley Thornes Ltd.

Wolbring, Gregor (2010), “Ableism”, *in* (ed.) D. H. Guston (2010), **Encyclopedia of Nanoscience and Society**, Thousand Oaks: SAGE Publications, pp.2-3.

<https://www.avrupa.info.tr/tr/engelli-ayrimciligi-ile-mucadele-190>
[Erişim Tarihi: 27.09.2020].

<https://www.equalityhumanrights.com/en/advice-and-guidance/disability-discrimination> “Disability Discrimination” [Erişim Tarihi: 27.09.2020].

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@ipecc/document/publication/wcms_648801.pdf “İntegrated Strategy on Fundamental Principles and Rights at Work 2017-2023” [Erişim Tarihi: 27.09.2020].

<https://ailevecalisma.gov.tr/eyhgm/haberler/aile-calisma-ve-sosyal-hizmetler-bakanligi-ndan-2030-engelsiz-vizyon-belgesi/> “Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’ndan 2030 Engelsiz Vizyon Belgesi” [Erişim Tarihi: 15.01.2021].

https://www.unicef.org/disabilities/files/COVID19_Disability_Response_Inforgraphic.pdf “Leaving No-One Behind: Considerations for Children and Adults with Disabilities” [Erişim Tarihi: 18.01.2021].